

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ

КАТЕДРА КЛАСИЧЕСКА ФИЛОЛОГИЯ

Николай Стефанов Шаранков

АНТИЧНИТЕ НАДПИСИ НА ДИОНИСОПОЛ

ИЗДАНИЕ НА ТЕКСТОВЕТЕ С КОМЕНТАР И АНАЛИЗ

НА ЕЗИКОВИТЕ И ОНОМАСТИЧНИТЕ ДАННИ

**Автореферат на дисертация за придобиване
на образователната и научна степен „доктор“**

София, 2021

ОПИСАНИЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО И ДОСЕГАШНИ ПРОУЧВАНИЯ

0.1. Цели, методи и обхват на изследването

Дисертационният труд е посветен на античните гръцки и латински надписи от Дионисопол (дн. Балчик), които са представени в отговарящо на съвременните научни критерии издание с коментари, след което е направен анализ на съдържащите се в тях езикови и ономастични данни. Освен надписите от самия град са включени и надписите, открити извън територията на Дионисопол, но споменаващи града или негови жители. Хронологичният обхват, с оглед на наличния епиграфски материал, е от IV в. пр. Хр. до IV в. сл. Хр.

0.1.1. Издание на текстовете

При работата върху изданието основната тежест пада върху публикуването на новооткрити или неиздавани по-рано надписи, които съставят повече от половината от общия брой епиграфски паметници от града: в досегашни публикации са обнародвани едва 37 надписа, докато в настоящото изследване техният брой е увеличен на 80. За пръв път заедно с гръцките са представени и латинските надписи от града, които, макар и немногобройни, са необходими за създаване на пълноценна картина на епиграфското наследство на Дионисопол. Друга задача при изготвянето на корпуса е цялостно ревизиране на по-рано публикуваните текстове чрез автопсия на паметниците във всички случаи, когато това е било възможно. Проучени са надписите, съхранявани в Исторически музей – Балчик, Регионален исторически музей – Варна, Национален археологически музей – София, Регионален исторически музей – Добрич и Национален исторически музей – София, при което бяха направени редица уточнения в четенето спрямо предишни издания; бяха идентифицирани и надписи, смятани за изгубени. За петте паметника в музеи извън България (Румъния и Великобритания) са ползвани фотографии, които позволиха за три от тях да бъдат направени важни корекции в четенето. От надписите за Дионисопол, открити извън територията му, са лично проучени тези от Нове, Варна и Ескус, а останалите три (един от Констанца и два от Мала Азия) са представени според съществуващите публикации. Надписите бяха съпоставени с епиграфските паметници от останалите западнопонтийски градове, както и с паралели от литературни източници, което доведе не само до изясняване на

проблемни места в надписите, но и до установяването на автентичния текст на два пасажа у Плиний Стари и Стефан Византийски, които в ръкописната традиция и съществуващите критични издания са предадени в изопачен вид.

В корпуса епиграфските текстове са съпроводени с описание на техните носители, коментар върху особеностите в оформлението и изписването, и критични бележки върху проблемите и трудностите в четенето. Всички текстове са съпроводени и с превод на български език, какъвто обикновено липсва в предишните издания, но е необходим както за изясняване на разбирането на издателя за текстовете, така и за подпомагане на онази немалка част от изследователите на Античността, които не ползват свободно двата класически езика. За всички паметници е предложена датировка, като са посочени и основанията за нея (палеографски, просопографски, исторически). Надписите са придружени от коментари, разглеждащи езиковите особености, просопографията, културно-историческия им контекст и значение, и пр.

0.1.2. Изследване на езика на надписите

Втората част на изследването е посветена на езика на надписите. Основната тежест в този дял пада върху старогръцкия език, на който са съставени 74 от общо 80 надписа. Най-напред е разгледан въпросът за диалектната принадлежност на ранното гръцко население, като са оборени досегашни погрешни възгледи и е обсъдена възможността известното от историческите извори описание на града като населен със „смесени гърци“ (μιγάδες Ἑλληνες) да се отнася не до смесване на гръцкото население с околните варвари, а до наличие на заселници от различни части на гръцкия свят.

След това са проучени различни аспекти от езика на съставените на койне гръцки надписи от елинистическата и римската епоха – отразените в изписването фонетични особености и отклоненията в морфологията. При изследването на лексиката е обърнато специално внимание на редките и непознати от другаде лексеми, като са засегнати както етимологията им, така и контекстът на употребите им и евентуалните паралели в други епиграфски и литературни текстове. Направен е и опит чрез данните от лексиката да се направи реконструкция на административния и религиозния живот на града и облика му през Античността.

В края на втората част е разгледана и употребата на латинския език, както и лексикалните влияния върху езика на гръцките надписи.

0.1.3. Изследване на личните имена

В третата част на труда са разгледани ономастичните данни в корпуса от надписи, като основната тежест пада върху личните имена, тъй като в запазените епиграфски текстове са засвидетелствани 550 имена, носени от 516 лица. Към тях са добавени и имената на местни магистрати, познати от монетите на Дионисопол. Анализът на личните имена цели да извлече разнообразна информация както за етническия състав на града през различните периоди, така и за принципите на именуване и набора от използвани имена и устойчивостта и промените в тях. Специално внимание е отделено на редките имена, особено на онези, които са познати единствено от Дионисопол. По-малък дял са географските имена, които включват двете имена на града, както и редица топоними от административната му територия. В тази част от изследването са анализирани и всички литературни източници, споменаващи града.

В края на труда са изработени и задължителните за подобно изследване индекси на лични и географски имена, на владетели и магистрати, на божества, както и на гръцките и латинските думи.

0.2. История на проучванията

Проучването на надписите от Дионисопол започва по време на Руско-турската война от 1828-1829 г., когато командирът на една от действащите в Черно море руски ескадри Лодевейк ван Хайден изпраща препис на почетен надпис от Балчик в университета в Дорпат (дн. Тарту, Естония); надписът е публикуван едва през 1850 г. от Лудвиг Мерклин и разрешава категорично въпроса за идентичността на Балчик с античния Дионисопол, която до този момент само се е предполагала от отделни учени.

Същинското изследване на античните надписи от Балчик започва едва след Освобождението на България. Константин Иречек посещава града на 18 юли 1884 г. и проучва три надписа, които публикува две години по-късно (надписи №№ 15, 19, 18). За проучванията през периода от 90-те години на XIX в. до попадането на Балчик под румънска власт основна заслуга има Карел Шкорпил, който е публикувал новооткрити надписи както лично, така и с помощта на изтъкнати специалисти по епиграфика като Владислав Шкорпил (негов брат, работил в Керч, Русия), Василий Латишев и Антонин Салач. През 1897 г. Австрийската академия на науките организира научна експедиция в България, свързана най-вече с издирването и обнародването на антични надписи;

участници в нея са Ернст Калинка, Ойген Борман, Виктор Хофилер, Артур Шайн, заедно със строителния инженер Херман Егер и подпомагани от българските си колеги Вацлав Добруски, Любомир Милетич и Карел Шкорпил. Борман заедно с Добруски и Шкорпил посещава Балчик, където са издирени няколко надписа (**№№ 34, 73, 76**), впоследствие пренесени в Народния музей в София. Резултат от австрийската експедиция е излязлата през 1906 г. под редакцията на Калинка книга за античните паметници в България, включваща известните дотогава надписи от Балчик.

След 1913 г. Балчик преминава под румънска власт и изследванията на античното му наследство са подети от румънски учени, като най-голямо значение има работата на Орест Тафрали, който през 1920 г. осъществява сондажни разкопки в Балчик, а през 1927 г. публикува монография за Дионисопол, в която е събрана и анализирана цялата известна до този момент информация за античния град и като приложение са представени текстовете на известните дотогава 11 надписа от Балчик и Каварна. През 1935 г. по инициатива на тогавашния балчишки кмет Дж. Фотино е създаден градски музей и започват да се отделят средства за археологически разкопки. През 1940 г., при връщането на Южна Добруджа на България, музеят в Балчик е разтурен, а паметниците са пренесени в Румъния и предадени на тамошни музеи, за съжаление обикновено без данни за местонамирането, както например едно посвещение за бог Дерзала (**№ 58**), което успях да идентифицирам като произхождащо от Балчик единствено поради наличието на друг сходен паметник от града (**№ 57**).

През периода след връщането на Балчик в България до началото на 70-те г. на XX в. най-голяма роля в проучването на античния град и неговите надписи има Милко Мирчев, чрез чиито многобройни епиграфски публикации броят на известните надписи от Дионисопол се удвоява (негови са първите публикации на надписи **№№ 2, 4, 17, 19, 23, 25, 27, 31, 59, 62, 64, 67 и 68**). По същото време е разцветът и на най-изтъкнатия наш епиграф Георги Михайлов, създал корпуса на „Гръцките надписи, намерени в България“. Надписите от Дионисопол са събрани в първия том на корпуса, посветен на селищата по черноморския бряг, с първо издание от 1956 г. (21 надписа от Дионисопол и територията му) и второ, значително разширено издание, от 1970 г. (съдържащо вече 29 надписа от Дионисопол); през 1997 г. посмъртно е издаден и петият том на корпуса с допълнения (2 нови надписа от Дионисопол).

През последната четвърт на XX в. в Балчик за пръв път са започнати системни археологически проучвания, най-вече благодарение на директора на Историческия музей в града Марин Димитров. Те обаче са съсредоточени върху ранновизантийската

и средновековна крепост, а антични обекти се разкриват предимно при спасителни проучвания. Епиграфските открития, както и в предишните периоди, са отново случайни находки, като най-важни са намереният през 1982 г. надпис за определяне на границите на Дионисопол (№ 12) и откритият през 1988 г. почетен декрет за Поликсен (№ 6), който за пръв път се публикува в настоящото изследване.

Отделни надписи от Дионисопол са включвани и в обзорни изследвания, посветени на определени типове паметници, като изследването на Ханс Мьобиус и Ернст Пфул за източногръцките надгробни релефи (надписи №№ 72, 68, 73, 67); книгата на Анета Петрова за западнопонтийските надгробни релефи от VI – I в. пр. Хр. (№№ 68 и 67); изследването на Свен Конрад за надгробните паметници от Долна Мизия (№№ 74, 73, 72, 75, 79, 78); корпуса на паметниците на тракийския конник от Черноморското крайбрежие на Златозара Гочева и Манфред Оперман (№ 79); изследването на Маргарита Тачева за източните култове (№№ 9, 59); проучването на Мирена Славова за епиграфските данни за мистериални общества от българските земи (№№ 9, 36, 32, 31); монографията на Диляна Ботева за Долна Мизия и Тракия по времето на Септимий Север и синовете му (№№ 59 и E5); и др.

Системното изучаване на езика на епиграфските паметници започва с труда на Георги Михайлов за фонетиката и морфологията на гръцките надписи от България от 1943 г., а през последните десетилетия е основен предмет на заниманията на Мирена Славова, която посвещава едно от изследванията си на лексиката в гръцките надписи от западнопонтийските гръцки градове, а друго – на фонологията на гръцките надписи от България. Езикът на латинските надписи от българските земи е проучен за пръв път от Иван Венедиков през 1942 г., а през последната четвърт на XX в. е тема на редица публикации на Димитър Бояджиев. Взаимодействието на гръцкия и латинския език в надписите е проучвано от Борис Геров, който се занимава и с латинско-гръцката езикова граница на Балканите, както и с романизацията в римската провинция Мизия.

Личните имена в античните надписи са разглеждани предимно с оглед на етно-културните общности, на които принадлежат. На имената с тракийски произход са посветени сборките на Димитър Дечев и Дан Дана; имената в гръцките надписи от днешните български земи са включени в четвъртия том на оксфордския Речник на гръцките лични имена (LGPN IV); а имената в латинските надписи от България са събрани от Милена Минкова.

Във всички тези изследвания обаче е засегната само малка част от материала от Дионисопол, тъй като повече от половината известни надписи от града са публикувани за пръв път от автора на настоящото изследване.

През 2007-2009 г. в Балчик е проучен археологически храмът на Понтийската Майка на боговете; разкопките са осъществени от археолозите Игор Лазаренко и Елина Мирчева от Регионалния исторически музей във Варна и Радостина Енчева, директор на Историческия музей в Балчик, а обработката на епиграфския материал е поверена на Николай Шаранков от Софийския университет. Храмът е имал непрекъснато съществуване в продължение на седем века и се оказва най-голямата съкровищница на епиграфски паметници от града – 35 надписа, предимно посвещения и почетни декрети, датирани между IV в. пр. Хр. и IV в. сл. Хр. Тук за пръв път са разкрити цялостно запазени декрети; от храма произлиза и най-ранният известен надпис от града, а списъците на посветители и членове на религиозни колегии значително обогатяват познанията ни за ономастиката на Дионисопол, както и за старогръцката лексика, свързана с религията. Разкопките на храма на Понтийската Майка са и единственият случай, в който епиграфски паметници от Дионисопол са открити в оригиналния си контекст при археологически разкопки. Именно срещата ми с този богат и като количество, и като съдържание епиграфски материал ме подтикна и към разработването на настоящия труд, чрез който да покажа, че Дионисопол, който доскоро беше подценяван като незначителен град с недотам интересно епиграфско наследство, се оказва източник на важни документи за старогръцкия език, ономастиката и античната религия на Западното Черноморие.

ПЪРВА ЧАСТ: КОРПУС НА НАДПИСИТЕ ОТ ДИОНИСОПОЛ

Първата част на труда представлява издание на 80 надписа от Дионисопол, подредени по тип според стандартната за епиграфските корпуси схема – декрети; почетни надписи; строителни надписи; списъци; посветителни надписи; надгробни надписи. Като приложение са добавени и 6 надписа, намерени извън територията на Дионисопол, но свързани с града. Вътрешната подредба в отделните групи е съобразена на първо място с датировката, а също и с адресата (при посвещенията) или споменатите лица. Информацията към всеки надпис се състои от следните елементи: 1) сведения за местонамирането и мястото на съхранение на паметника; 2) описание на паметника; 3)

основни публикации; 4) текст в оригинал и български превод; 5) датировка и основания за нея; 6) особености в изписването или проблеми в четенето; 7) коментар.

I. Декрети. От Дионисопол са известни 11 почетни декрета (**№№ 1-11**) за заслужили към града чужденци или граждани, наричани с термина ψήφισμα, а тези за чужденци – и προξενία според основната привилегия в тях. Един фрагмент е от класическата епоха (**№ 1**), който е и единственият документ с толкова ранна дата от целия регион, а останалите примери са от елинистическата епоха. Декретите са от два типа, като първият представлява извлечение от протокола на заседанието, на което е било взето решението, и съдържа: 1) формула, означаваща документа като решение; 2) предложение и основания за награждаване с името на вносителя/вносителите; 3) формула за ползата от награждаването за общността (незадължителен елемент – само в **№№ 6, 7 и 9**); повторение на формулата за решение; 4) привилегии за почетения; 5) разпореждане за обнародването на декрета; 6) уточнение за средствата за изработка на надписа (незадължителен елемент – само в **№№ 7, 11** и може би **3**). Вторият вариант е силно съкратен и предава само резултата от решението. Чужденците, почетени от Дионисопол, са със следния произход: Одесос (**№№ 2, 3**); Калатис (**№ 4**); Месембрия (**№№ 5-6**); Бизантион (**№ 1**); Халкедон (**№ 7**); стратежи на цар Реметалк I (**№№ 10, 11**).

Предоставяните права и привилегии включват: проксения – **№№ 1, 3, 5, 7, 8, 11**; гражданство – **№№ 2, 3, 5, 7, 8, 11**; данъчни облекчения – **№№ 1, 3, 5, 7, 8, 11**; освобождаване от данъци – **№№ 2, 6**; право на внос и износ – **№№ 1, 2, 3, 5, 7, 8, 11**; право на придобиване на недвижими имоти – **№№ 2, 5, 7, 8, 11**; предоставяне на парцел за строеж на къща – **№ 1**; предимство при участие в съдебни процеси – **№№ 2, 3, 5, 7, 8, 11**; предимство в достъпа до съвета и народното събрание – **№№ 5, 7, 8, 11**; право на хранене заедно с градските магистрати при свещеното градско огнище – **№ 1**; издигане на бронзови статуи – **№№ 6, 9**; ежегодно увенчаване с венец – **№ 6**, със златен венец – **№ 9**. При декрети **№№ 5-6**, които са за един и същи човек, наблюдаваме нарастване на привилегиите – по-ранният декрет предоставя само равни данъци с гражданите (ισοτέλεια), докато вторият дава пълно освобождаване от данъци (ἀτέλεια). В повечето случаи правата се дават както на почетения, така и на потомците му; но в **№ 11** се дава право на безмитен внос и износ само за почетения, но не и за потомците му. В края на декретите се оповестява мястото, на което следва да се изложи гравираното върху камък решение. В два случая това е храмът на Майката на боговете – Μητρώϊον (**№№ 5, 11**), където са намерени и други декрети (**№№ 1, 3, 7, 8, 10**), като в някои от тях или не е уточнено къде да бъдат поставени, или съответната част от текста липсва, а в два от

декретите е споменато, че трябва да се поставят „на най-видното място в града“ (№№ 7, 8). При един декрет мястото на поставяне е светилището на Самотракийските богове (№ 6: τὸ ἱερόν τῶν Σαμοθράκων), като това е втори декрет за почетения, а по-ранният декрет е посветен в Метроона (№ 5). В декрети за чужденци се съдържа и клауза за изпращане на препис в родината на почетения и депозирането му в тамошните архиви.

Твърде необичаен е декрет от първата половина на I в. пр. Хр. (№ 8) в чест на няколко лица, чиито имена са били умишлено заличени – практика (т. нар. *damnatio memoriae*), която досега свързвахме най-вече с римския императорски период. Този надпис е и първият текст, който изрично съобщава какво означава декрет да бъде приравнен към решенията, свързани „с държавната отбрана“ („ὕπερ τῆς πόλεως φυλακῆς“) – категория, която се споменава в заключителните клаузи на десетки декрети, но без никакви пояснения, поради което вече над сто години се водят научни спорове и са изказвани най-различни мнения за евентуалното ѝ значение. Едва сега декретът от Дионисопол разкри, че това означава решението да влезе в сила в момента, в който бъде гласувано, без да се провеждат допълнителни процедури.

Към официалните текстове спада и известният и многократно коментиран надпис за определяне на границите на Дионисопол от времето на цар Котис III (№ 12).

II. Дарения. Два надписа (№№ 13-14) са отделени в тази група поради общите си характеристики на юридически документ за дарение – започват с име на дарител, след което изброяват предметите на дарението, и в двата случая предназначено за (храма на) Понтийската Майка. Първият паметник, ранноелинистически, съдържа и някои характеристики на почетен декрет, докато вторият, от римския период, показва сходства с посветителните надписи. Първото дарение е свързано с имоти извън светилището, които да бъдат отдавани под наем, така че с приходите да се финансира главният храмов празник; а второто дарение включва постройки и предмети, които очевидно са част от светилището, както и робиня с тракийско име, за която посвещаването в служба на богинята представлява освобождаване.

III. Почетни надписи от римския период. Тези надписи (№№ 15-20) са развитие на по-старите почетни декрети, както проличава особено добре в надписи №№ 16-18, които подробно изтъкват заслугите на почетените. Както и при декретите, и тук има ценна информация за устройството на града и местните магистрати. Към почетните надписи се добавя и намереният в Нове надпис № Е6, който е официален почетен надпис на Дионисопол, при това единственият в чест на римски император. При почетните надписи под статуи, които биха могли да се възприемат като

свърхсъкратени декрети, името на почетения е поставено в акузатив и по правило е съпроводено с длъжността му. В надписа върху архитрав № 20 има специфичен израз на почит чрез изписване на името на почетения върху архитектурно съоръжение, което е построил. Понякога са изброени и по-конкретни причини за почитането, както при декретите от елинистическия период, но в други случаи има само общи фрази, например означаването на почетения като благодетел (εὐεργέτης) в №№ 15 (за провинциален управител) и 20. В № 18 почетеният сам е заплатил издигането на статуята си (което е било обичайна практика) и това е съобщено в текста, за да се прибави към заслугите му. Лицата или институциите, поставили надписите, обикновено се споменават в края на текста като още едно подчертаване на изразената почит; в три случая това са градските власти, означени съответно като „съветът (и) народът (т.е. народното събрание) на Дионисополци“ (№№ 15, 18) или просто като „родината“, ἡ πατρίς (№ 16); съкратеното означаване βουλή δήμος Διονυσοπολεϊτῶν (вместо ἡ β. καὶ ὁ δ. Δ-ῶν) в надписи №№ 15 и 18 вероятно имитира стегнато звучащото официално название на римската държава senatus populusque Romanus. При № 20 надписът е дело на колегията на химнопевците, почитащи свой ръководител и благодетел.

IV. Строителни надписи. От Дионисопол са известни само два строителни надписа, от които единият има и почетен характер и затова е представен при предишната категория (№ 20); а другият е малък фрагмент (№ 21), свързан със сградата на гимназиона, разпознаваем като строителен надпис най-вече поради това, че се намира върху архитрав от колонада.

V. Ефебски списъци. Този тип надписи (№№ 22-25) са със стандартно съдържание – уводна част, споменаваща главните градски магистрати и ръководителите на ефебите, и списък с имена, обикновено разположени в две колони. Ефебските списъци от Дионисопол са много сходни с тези от Одесос и като текст, и като оформление. Хронологически принадлежат на краткия период между края на II в. и средата на III в. сл. Хр., като единствено списъкът № 22 е с дата преди 212 г., а останалите, както личи от преобладаващия номен Аврелий, трябва да бъдат поставени след едикта на Каракала. Принципът на подреждане на имената не е ясен – възможно е роля да са играли значимостта, възрастта на ефебите или други обстоятелства, или да са били следвани вече съществуващи списъци на ефебската организация; прави впечатление, че понякога хора с еднакви патроними, които най-вероятно са братя, не са споменати един до друг; не е съблюдаван и азбучен ред или друг тип групиране според имената, тъй като носители на едно и също лично име не са поставени един до друг.

Неизвестно е и колко често са били правени такива списъци – ежегодното им изготвяне изглежда вероятно, но нямаме информация, която да потвърди или отхвърли подобно предположение. Единственият изцяло запазен списък (№ 23) съдържа 32 имена, което поради липсата на други данни за броя на населението и процента младежи, които се включват в ефебията, също не дава отговор на този въпрос.

VI. Списъци на жреци и колегии. Тези надписи (№№ 26-34) обикновено имат сходна структура с ефебските списъци: в горната част има обща информация (заглавна част, име на колегията, длъжности), под която следват имената на заемашите съответната жреческа длъжност или членуващи в колегията. При жреческите списъци подреждането почти сигурно е хронологическо; при религиозните колегии то понякога е свързано с важността на членовете, както и с времето на записване (например в надпис № 29 се вижда неколкостепенното дописване на имена от различни каменоделци), но, както и при ефебските списъци, има и неясни случаи. При някои списъци липсва началната част, но определянето им е сигурно – например и в двата списъка на жреци на Дионис (№№ 26, 27) присъства името на самия бог, което означава година или години, в които длъжността е останала незаета. В други случаи изводът за религиозния характер на списъка се основава единствено на контекста на намиране, както е при зле запазения списък от елинистическия период № 28. Надпис № 29, съдържал имената на 102 лица, е свързан с колегията на неомениастите – хора, чествали култа към Майката на боговете на първия ден от месеца (νεομηνία); а № 30 изброява почитателите на Атис, наречени „Атисовци и атиасти“; трета колегия е на малоазийците (№ 31 и може би № 32).

VII. Посветителни надписи (№№ 35-66). Основните елементи в тази категория надписи са име и епитет на божеството и имена на посветителя/посветителите; глаголната форма, обикновено ἀνέθηκα/ἀνέθηκε (№№ 49, 54, 57, 60, 64), може да бъде пропусната. Името на божеството най-често се поставя в датив; при посвещаване на статуи и релефи то може да е и в акузатив, когато обозначава посветеното изображение (№№ 42, 54). Името на божеството обикновено е придружено от епитет(и), които могат да са или локални, свързани с конкретното светилище или място, или функционални (напр. ἐπλήκοος „вслушващ се, отзивчив“ в №№ 48, 63); случаите, в които не се споменава името на божеството, са редки (№ 49). Същността на посвещението се означава с понятия като χαριστήριον „благодарствен дар“ (№№ 36, 41, 46) или сходното εὐχαριστήριον (№№ 49, 59), κατ' εὐχὴν „според обещание“ (№ 45), δῶρον „дар“ (№ 52). Възможно е да има означение за конкретен подтик към правене на посвещение,

например по време на изпълнение на жреческа длъжност (№№ 36, 37, 41, 53), или след приключването ѝ като своеобразен отчет за извършеното (№№ 47, 48, 57, 58); в такива случаи най-често се използват причастия в сегашно време, респективно в аорист (ἱερόμενος/-μένη; ἱερῆσάμενος), и по-рядко глаголни форми в индикатив (ἱερήσατο). Понякога посвещението е от името на или в полза на друг човек; това може да се изрази с предлога ὑπέρ пред съответното име в генитив (№№ 36, 37, 42), или като този човек бъде просто споменат пред божеството, ако не е имал възможност да посети храма лично (срв. № 65). Най-многобройни са посвещенията за Понтийската Майка на боговете (Μήτηρ θεῶν Ποντίας или само Μητήρ (Θεὰ) Ποντίας), веднъж наречена и Дионисополска Майка (Μήτηρ Διονυσοπολιτῶν, № 45), датиращи от IV в. пр. Хр. до IV в. сл. Хр. Произходът на този култ вероятно трябва да бъде търсен в Мала Азия, може би в района на Кизик, а епитетът „Понтийска“ изглежда не е само географски като означение за богиня, почитана близо до морето (и по-точно Черно море, наричано само „Понт“), но показва и нейните функции като закрилница на моряците в добавка към обичайната роля на покровителка на града – аспект, който се потвърждава и от откритото в храма на Понтийската Майка елинистическо посвещение за Посейдон Асфалей („осигуряващ безопасност“), направено от пожизнен жрец на бога в полза на целия град (№ 53). Две посвещения на жрици (№№ 47 и 48) са оформени като отчети за проведените култови практики: жертвоприношения, шествия, събиране на цветя, угощения и „подслаждане“, т.е. раздаване на сладкиши и подсладено вино. Двата най-късни посветителни надписа от града са на латински и съобщават за изработка на сребърни статуи на Майката на боговете и Диана (Артмедиа) от името на император Лициний (№№ 51 и 62). Два надписа са посветени на бог Дерзала от негови жреци, организирали спортни състезания (№№ 57 и 58).

VIII. Надгробни надписи (№№ 67-78). Повечето паметници от този тип представляват каменни стели, с по-проста или по-усложнена форма (например увенчани с фронтон като № 76), и могат да бъдат украсени с релефни изображения. Релефите най-често представят покойника (№№ 68, 69, 71, 72, 78), понякога в сцена на т.нар. погребално угощение (№ 74), а по-рядко са с други изображения, например кантарос (№ 67); в един случай е изобразена сцена с гладиатор, който може би е покойникът (№ 73). Най-ранните текстове съдържат само имената на покойника – лично в номинатив и патроним в генитив; при жените патронимът в генитив понякога се пояснява чрез добавката θυγάτηρ (№№ 69, 70), тъй като при надгробията на жени патронимът може да бъде заменен с името на съпруга, също в генитив и пояснено чрез

съществителното $\gamma\upsilon\nu\eta$ „съпруга“ (№ 68); понякога са споменати и бащата, и съпругът, като името на съпруга отново е указано чрез добавката $\gamma\upsilon\nu\eta$ (№№ 70, 72). Често пъти върху един паметник са изписани имена на няколко покойници, например съпруг и съпруга (№ 70), цяло семейство (№ 74), двама братя и трети човек, може би техен родственик (?) (№ 78). При хора от друг град може да се добави и етникон, означаващ произхода им (№ 67). Съдържанието на текстовете може да бъде разширено с поздрава $\chi\alpha\acute{\iota}\rho\epsilon$ / $\chi\alpha\acute{\iota}\rho\epsilon\tau\epsilon$ „сбогом“, отнесен било към покойника, било към четящия текста (№№ 69, 74). В латинските надписи най-горе обикновено стои посвещение на подземните божества, което има за цел и да закриля паметника от посегателства (№ 76). В два латински надгробни надписа се среща и означаване на годините на живота; възрастта може да бъде закръглена (№ 75?), а точна възраст, включително с месеци, е отбелязана за дете (№ 76). В някои случаи се съобщава и кой е поставил паметника, като името му е в именителен падеж, а това на покойника – в датив или акузатив (№№ 71, 73, 74), но конструкцията обикновено е безглаголна. Сред надписите има и един пример за надгробна епиграма, на латински език, но за съжаление силно фрагментирана, в която се възхваляват добродетелите на покойницата (№ 77).

IX. Неясни надписи (№№ 79-80). В последния раздел са поставени два неясни и частично запазени надписа – единият може би надгробен, а другият – почетен.

Шест надписа, споменаващи Дионисопол или негови жители и открити извън територията на града, са представени като приложение към първата част. Четири от тях са почетни – за жител на Дионисопол (№ E1), за булевт на много градове, включително Дионисопол (№ E5), или издигнати от името на града (№№ E2, E6); един е надгробен – метрична епитафия на лекар от Дионисопол, починал в Мала Азия (№ E3); и един документира посещението на делегация от Дионисопол в светилището на Аполон Клароски (№ E4).

ВТОРА ЧАСТ: ЕЗИКЪТ НА НАДПИСИТЕ ОТ ДИОНИСОПОЛ

2.0. Старогръцкият език в Дионисопол. Преобладаващата част от дионисополските надписи (74 от 80) са съставени на старогръцки език. Въпреки че римляните започват да проявяват интерес към Западния Понт още през първата половина на I в. пр. Хр. и към края на I в. пр. Хр. се установяват по-трайно в региона, те никога не правят опит да наложат езика си над местното население, а и черноморското

крайбрежие се намира далеч от езиковата граница и има прекалено силни традиции, за да се поддаде на чуждо влияние.

Сред големите неясноти за Дионисопол са датата на създаването му, както и метрополията на града. Установеното в науката схващане, че градът е йонийска, най-вероятно милетска колония, се дължи на погрешна интерпретация на надпис от римската епоха (№ 18), направена преди сто години и оттогава безкритично повтаряна. Аргумент в подкрепа на йонийския характер на града се търси и в споменаването на „седем фили“ в надпис № 17, като се допуска, че тези фили са идентични със седемте фили на Одесос, които включват шестте традиционни йонийски фили, допълнени с тази на римляните; но доколкото имената на дионисополските фили не са познати, това отъждествяване е само предположение. Друг проблемен момент е споменаването у Псевдо-Скимнос (ст. 757) във връзка с Дионисопол на „смесени елини“ $\mu\upsilon\delta\epsilon\varsigma$ Ἑλλήνες, които се възприемат или като резултат от смесването на елините с местно негръцко население, или като смесица от елини с различен произход.

В няколко дионисополски надписа действително могат да се открият отделни йонийски особености, но те са свързани предимно със сакралната лексика и не са добър аргумент за йонийски характер на ранния град. В други надписи пък се забелязват особености, насочващи към дорийския диалект, но те са също толкова несигурни и неизползваеми като аргумент. Всички диалектни или привидно диалектни особености се ограничават до единични форми и/или силно фрагментирани надписи, като повечето биха могли да намерят и обяснение, несвързано с възникването на Дионисопол и първоначалния диалект на жителите. Напротив, всички цялостни надписи са съставени на койне и отклоненията от нормите отразяват типични за развитието на койне явления. Ономастиката също не предоставя сигурни данни; за разлика от градове като Одесос и особено Аполония в Дионисопол почти липсват характерните за ранния период йонийски/милетски двусъставни аристократични имена, а има имена, типични за западнопонтийските мегарски колонии.

Езиковите особености в дионисополските надписи са сравнително малобройни и като цяло обичайни за гръцкия език от елинистическата и римската епохи.

2.1.1. Фонетични особености. Вокализъм. При кратките вокали се забелязва един случай на преход $\epsilon > \alpha$ ($\tau\alpha\lambda\alpha\mu\tilde{\omega}\nu\alpha$ вместо $\tau\epsilon\lambda\alpha\mu\tilde{\omega}\nu\alpha$), няколко примера за преход $\iota > \epsilon$ в позиция пред [a] или [o] ($\text{Βακχ}\epsilon\alpha\sigma\tilde{\omega}\nu$, $\text{Ἀθην}\epsilon\alpha\sigma\tilde{\tau}\acute{\eta}\varsigma$, $\lambda\epsilon\gamma\epsilon\tilde{\omega}\nu\alpha$), както и няколко примера за предаване на кратко [i] с диграфа <EI>, използван обичайно за означаване на дългото [i:]. В един от случаите, $\text{πρ}\acute{\omicron}\nu\acute{\alpha}\epsilon\iota\nu$ вместо $\text{πρ}\acute{\omicron}\nu\acute{\alpha}\iota\nu$, диграфът е използван, за

да се подчертае, че думата е трисрична, тъй като при изписване ΠΡΟΝΑΙΝ би могло да се създаде погрешно впечатление за дифтонг/диграф ΑΙ.

При дългите вокали най-големи промени са настъпили във връзка с промяната на произношението на дългото затворено [e:] (изписвано с диграфа <EI>), което още през IV в. пр. Хр. започва да се приближава по произношение до [i:], процес, който със сигурност е бил завършен към II в. пр. Хр. Затова в надписите от елинистическия и особено от римския период диграфът <EI> се превръща в стандартно обозначение на дългото [i:], особено в думите τιμή/τειμή, νίκη/νείκη, πολίτης/πολείτης и техните производни, както и в лични имена (напр. Σειληνός/Σειλανός), включително такива с латински произход (напр. Αντωνεῖνος за Antonīnus). Много по-рядко е обратното явление – заменяне на <EI> със самостоятелна йота (σ[ι]τοπονπῖον вм. -εῖον, ἐκίνης). Тъй като дългото затворено [e:] запазва произношението си (или дори става по-отворено) пред [a] или [o], в надписи от елинистическата епоха <EI> е заменян с <H> в много думи в такава позиция (напр. ἀτέληαν, ἰσοτέληαν, πολιτήαν, πρεσβήας, χρήας, πλήονα). Интересна особеност е взаимозаменяемостта на ета и епсилон в надписи от римския период, например Ἀθηνεαστές поправено на Ἀθηνεαστής, Δαλητραλεως и Δαλετραλις в един и същи надпис, ἱερῆα вместо ἱερέα; това подсказва, че произношението на буквата ета все още е било [e] и не е преминало към [i], както в по-късния език. Във връзка с тази особеност са разгледани случаите в надписи от българските земи, чрез които се аргументира произношението на ета като [i] през римската епоха, и е установено, че само един от тях е по-сигурен (обаче в текст, който не е дело на местни жители и е възможно да съдържа буквена грешка), а сред останалите четиринадесет шест се оказват резултат от неправилен прочит на текстовете, един е от несъществуващ надпис-мистификация, два са в паметници, които не позволяват еднозначно разчитане, и пет могат да бъдат лесно изтълкувани като отражение на морфологични или синтактични особености. Един пример може би показва употреба на омикрон вместо омега вследствие на настъпила изохрония в името Λεόκριτος (вместо Λεώκριτος), но за подобни случаи са предлагани и други обяснения.

При дифтонгите с кратък първи елемент има няколко примера в надписи от римската епоха, които свидетелстват за започнал процес на монофтонгизация. Колебания в изписването на <AI> и <E>, показващи изравняването на произношението им, има само в три надписа от III в. сл. Хр., като в първия от тях се среща както заместване на дифтонга с епсилон, така и обратното явление, вероятно като проява на хиперкоректност (1: Ἀτιαστέ, κέ, εἰαιρόδ[ου]λος, εἰαιρόδουλοι; 2: Ἦφεστίων, Ἀθανέωνος,

но и Ἡραίων; 3: θεῆς, Νύμφες; Κεκλιανός). Единственият пример за монофтонгизация на OI е съществителното θοίνη „угощение“, изписано с юпсилон (θύνης, в генитив) на двете места, където се среща, в надписи от III в. сл. Хр. В един случай от II в. пр. Хр. виждаме изписване на <O> вместо <OI> пред вокал, което се обяснява с превръщане на втория елемент на дифтонга в глайд, за който е обичайно да изчезне в интервокална позиция, особено пред [i:], както е в случая (ἐλοεῖτο, произнасяно [epoi:to], вместо ἐλοεῖτο). С това явление би могла да се свърже (като проява на хиперкоректност) и формата οὔδοιη (вместо οὔδοη), в която в позиция пред Η се появява <OI> вместо <O>, но тя би могла да е и резултат от размяна на местата на последните две букви (ΟΓΔΟΙΗ вместо ΟΓΔΟΗΙ). Сходно с изчезването на втория елемент в <OI> е и преминаването на <YI> в позиция пред вокал в <Y> във форми от съществителното име υῖός, засвидетелствано в един пример в надпис от III в. сл. Хр. (ὕῶ вместо υῖῶ).

При дифтонгите с дълъг първи елемент <AI>, <HI> и <OI> монофтонгизацията е настъпила най-рано и към края на елинистическия период със сигурност е завършила, но доколкото тези дифтонги се срещат предимно в падежни завършеци, както и в някои глаголни окончания, произносимата йота понякога се изписва като маркер за съответните форми (т.нар. *iota adscriptum*) и в надписите от римската епоха, особено в пожеланието Ἀγαθῆι τύχηι в началото на надписите. В повечето ранни надписи от Дионисопол йотата в тези дифтонги се изписва последователно, включително във вътрешността на думите, което вероятно означава, че произношението на дифтонгите все още се отличава от това на самостоятелните дълги гласни (напр. ὑπερῶια, Μητρῶια, Ποντίαι, Ἀφροδίτηι, Διονύσωι). Към края на II в. пр. Хр. изписванията без йота вече преобладават, а в надписите от I в. пр. Хр. вече не се открива нито една форма с приписана йота (τῆ βουλήι καὶ τῷ δήμῳ, ἰδίᾳ, ἐπληνῆσθαι, Θράκης, ψυχῆι, χρυσῶ στεφάνῳ и т.н.), което показва, че по това време произношението на някогашните дълги дифтонги вече е напълно изравнено с това на самостоятелните гласни. В два примера от късната елинистическа епоха се наблюдава и изчезване на втория елемент в дългия дифтонг <AY> (ἐατόν, ἐατούς), докато в останалите елинистически примери, както и в надписите от римския период дифтонгът е изписан правилно.

2.1.2. Консонантизъм. При назалите в надписите от късноелинистическия и римския период за групите с назал пред лабиал или велар се предпочита изписване с <N> вместо с <M> (пред лабиал) или <Γ> (пред велар), както и неотразяване на изпадането на назала пред сигма (ἐνποδισθείς, ἐνπαρεχόμενοι, συνβουλευόν,

σ[ι]τοπονπιον; ἐγγήων / ἐνγαίων, ἔνκτησιν, ἐνγράψαντα, ἐνκριθέντες, ἐπανγγέλλεται, ἐντυγχάνουσιν; σύνστημα).

Наличието или липсата на спиранта [h] може да се установи единствено в случаите с аспирация на крайния консонант на представките в сложни думи или на крайния консонант в представките след елизия; в надписите от Дионисопол не са познати примери на псилоза в композити (срв. ἄφοδον, ἔφοδον, ἀφέτην, καθάπερ, καθόλου, αὐθημερόν), нито при елизия на крайната гласна на предлози (ἀφ' ὧν, καθ' ἕκαστον), но при последните в елинистически надписи понякога се появява неочаквана аспирация. Тя би могла да е резултат от хиперкоректност, т.е. косвено да свидетелства за изчезването на началната аспирация (καθ' ἔτος, ἀφ' ἐτῶν, καθ' ἰδίαν, καθ' εὐχήν).

Асимилацията на <K> пред <Γ> е характерна за съществителното ἔκγονος „потомък“, често срещано в елинистическите декрети. В надписите от Дионисопол има и един пример за характерното за койне пропускане на оклузивния елемент в групата <GN> в глагола γίγνομαι, отново в елинистически декрет (προσγεινόμενος, с коректно отразяване на полученото при изпадането удължаване на [i]). В един случай може би се наблюдава изпадане или неотразяване на [l] в съседство с [ü] в групата ΓΛΥ (ΓΥΚΕΡΑΣ вместо Γλυκέρας). Групата ΣΣ, характерна за повечето гръцки диалекти и койне (спрямо ΤΤ в атически, беотийски и западноийонийски) е типична и в надписите от Дионисопол (κατατάσσεσθαι, διαφυλάσσω, πράσσω, κισσοφόρισα). В няколко случая се наблюдава опростяване на геминати (ἐκκλησία, ἐκκλησίαν вместо ἐκκλ-; Ἀτιαστέ, но и правилно Ἄττεις в същия надпис).

Сричковата граница проличава много ясно в случаите на пренасяне на думи, при което те винаги се разделят на срички. Когато около сричковата граница има само един консонант, той винаги принадлежи на втората от двете срички; при два еднакви консонанта сричковата граница минава между тях (напр. ἐγγύονοις, ἐπιβάλλοντα); при група от назал или ликвид + оклузив границата е между двата консонанта (напр. πομπάς, ἀντί, Μαρ|κιανοπολειτῶν, ἐφηβα|ρχοῦντος); при група от спирант + оклузив границата също минава между консонантите (напр. κτίσ|του, Διζ|δωνος); а при група от три консонанта, вторият от които е оклузив, а третият ликвиден, разделянето става между първия и втория (напр. ἴσ|πλουv, Ἀν|δρικήωνος). Два надписа показват удвояване на консонанти на сричковата граница при пренасяне, очевидно във връзка с колебание къде минава сричковата граница и как трябва да бъде пренесена думата (ἐπαινήσ|σθαι; Μητ|τρος).

2.1.3. Фонетика на изречението. В надписите от Дионисопол се забелязва стремеж за избягване на зева в сандхи, поради което се наблюдава елизия на кратки крайни вокали пред думи, започващи с вокал, най-често при предлозите *διά, κατά, παρά, ἐπί* и *ἀπό* (*δι' ἄ, δι' ἐκκλησίας, κατ' ἰδίαν, καθ' ἕκαστον, καθ' ἔτος, καθ' εὐχὴν, παρ' αὐτοῖς, παρ' ἑαυτοῦ, ἐπ' αὐτοῖς, ἐπ' ἐπίδοσει, ἐπ' ἀγαθῶ, ἀπ' αὐτοῦ, ἀφ' ἐτῶν, ἀφ' ὧν*; както и *ἀλλ' ἀσφάλειαν, τὰ ἄλλ' ἀναλίσκει*).

При т. нар. *v* ἐφέλκυστικόν в по-ранните надписи употребата му обикновено е правилна (пред вокал или в края на фразата), докато в по-късните то става задължително, независимо как започва следващата дума (ранни примери: *[ἐν]τυγχάνουσι τῶν; εἶπεν· ἐπειδῆ; [πᾶ]σι μὲν, πᾶσιν ἄμα*; и т.н.; късни примери: *ἠνθολόγησεν τῆ; εὐώχησέν τε καὶ ἐγλύκισεν πάσας; ἐπετέλεσεν ἐγλύκισέν τε; ἀνέθηκεν Λυσίμαχος*).

Асимилация на краен консонант пред дума, започваща с консонант, е представена само в два примера (*εἰσπλοῦγ καί; и ἐγ δέ*).

2.2.1. Морфологични особености. Склонение на имената. Морфологичните особености в езика на гръцките надписи от Дионисопол са малобройни, като по отношение на склонението на имената най-богата информация дават личните имена; те обаче се появяват предимно в номинатив или генитив и в повечето случаи е невъзможно да се възстанови цялостната парадигма. Най-честата особеност е характерното за елинистическото койне навлизане на дорийския модел за склонение на личните имена от мъжки род по първо склонение с номинатив на *-ας* и генитив на *-ᾶ* срещу атическия генитив на *-ου*, като най-ранният пример е още от ранноелинистическата епоха (*Ἄττα*); в надписите от Дионисопол този тип е по-характерен при имената с негръцки произход (*Διντα, Δαδα, Παλα; Γλαυκία*). По аналогия с този тип се появява и генитив на *-η* от имена, завършващи в номинатив на *-ης*, прилаган отново най-вече при имена с негръцки произход и засвидетелстван през римската епоха (*Βακῆ, Ρωλῆ, Θειλῆ*). Този модел излиза и извън основите на *-α-* и *-η-* по първо склонение и започва да се използва и при имена на *-ις/-εις* (*Ηλεις, Ηλει*).

Друга особеност на следкласическия гръцки е преходът на съществителните имена по второ склонение на *-ιους* (лични имена от мъжки род) и *-ιον* (среден род) към *-ις* и *-ιν*, засвидетелстван в Дионисопол в няколко примера от римската епоха (*Λαβέρις; Μερκούρις* срещу *Μερκούριος* в друг надпис за същото лице; *προνάειν = προνάϊν* вместо *προνάϊον*).

Трета особеност при склонението на имената е свързана с личните имена на -ης по трето склонение, чиято парадигма бива разколебана под влияние на имената на -ης от първо склонение (Διογένου вместо Διογένους).

2.2.2. Глаголни форми. Единствената по-добре представена особеност при спрежението на глаголите е характерната за гръцкото койне тенденция за уеднаквяване на образуването на аористните форми. При тематичните глаголи с втори аорист индикативните форми започват да се образуват с вокала -α-, заимстван от сигматичния аорист, което в Дионисопол е засвидетелствано при глагола εἶπον (използван като аорист на λέγω) в два елинистически декрета (εἶπαν). При атематичните глаголи, образуващи втори аорист, образуването на формите с -κα- от дългата основа, което е сходно с образуването на сигматичния аорист, постепенно се генерализира и започва да се прилага и във формите за множествено число, засвидетелствано в два елинистически декрета и посвещение от римския период при глаголите δίδωμι и τίθημι (ἔδωκαν, ἐπέδωκαν, ἀνέθηκαν).

2.3. Специфична лексика в надписите от Дионисопол. Поради наличието на публикувано през 2013 г. изследване на М. Славова върху лексиката на западнопонтийските градове, в работата са разгледани предимно онези данни, които не са били обект на по-ранните проучвания, най-вече от надписи, които се публикуват за пръв път, както и случаите, в които биха могли да се направят допълнителни анализи и уточнения. Специално внимание е обърнато на няколкото редки или непознати от другаде лексеми, най-вече свързани с религията, които представляват интерес не само за проучванията на Дионисопол, но и за старогръцкия език и религия като цяло. По отношение на словообразуването си струва да бъдат отбелязани две характерни за следкласическия гръцки език явления.

2.3.1. Употреба на форми със суфикса -ιον. За следкласическия гръцки език е типична засилената употреба на деминутивния суфикс -ιον, като причините за това явление са разнообразни, а резултатите му са ясно видими във всички паметници на гръцкия език от елинизма, римския период и средновековието, и са допринесли немалко за облика на съвременния гръцки. Продуктивността на суфикса проличава особено добре в надпис № 12, в който е използвана думата ὄριον, както и две нейни производни – съществителното име ὀριοθέτης (което е ἄλλαξ εἰρημένον) и производния от него деноминативен глагол ὀριοθετέω (вместо класическите ὀροθέτης и ὀροθετέω), като контекстът на употреба, официален документ за определяне на границите на територията на града, показва недвусмислено, че тези форми не са били схващани като

умалителни. В надписа за дарение № 14 са използвани три съществителни имена, образувани със суфикса -ιον. При ναῖσκιον (само с още един несигурен пример в целия античен свят) са употребени два деминутивни суфикса (ναός > ναῖσκος > ναῖσκιον), като първият от тях, -ισκ-, вероятно не е схващан като умалителен, а като показващ подобие; втората умалителна форма е τυλία (ед. ч. τυλίον), образувана от съществителното τύπος и позната изключително от епиграфски текстове; третата форма κόσμια (ед. ч. κόσμιον) изглежда е равностойна на κόσμος в значение на „украса“. Сходна умалителна форма, от същия корен като ναῖσκια, е проνάειν (вместо проνάϊον) като означение за архитектурно съоръжение. Друг пример е формата χορήγιον в декрета № 9, при която също не може да се мисли за умалително значение.

2.3.2. Глаголи на -εύω / -εύομαι. Глаголите на -εύω, заедно с тези на -έω, също са сред продуктивните словообразователни модели в следкласическия гръцки, с многобройни примери в епиграфските паметници, затова е обърнато внимание на два по-специфични глагола от този тип, единият от които е ἄλαξ εἰρημένον, а другият се появява за пръв път с незасвидетелствано другаде значение. В късноелинистически почетен декрет (№ 8) е употребен неизвестният от другаде глагол ἐξῆλασκεύομαι „умилостивявам“. А в посвещение от римската епоха (№ 48) глаголът λογεύω, който принадлежи на административната лексика и означава „събирам данъци“ (почти всички употреби са в документи върху папирус), е употребен за събиране на цветя; тъй като посвещението има характер и на отчет на поставилата го жрица, употребата на този глагол от административната лексика може би не е случайна; в същия текст се забелязват и други примери за необичайна лексика, например гражданките са назовани с нестандартния израз ὁ πάνδημος τῶν γυναικῶν.

2.3.3. Държавна уредба и институции. Градът като държавно образувание е означаван или чрез думата πόλις, или чрез двата си съвещателни и законодателни органа – съвета и народното събрание (βουλή и δῆμος), със или без добавката Διονυσοπολεϊτῶν; градът е определян, включително в официални надписи, и с думата πατρίς, „родина“, а на латински е наричан civitas Dionysiopolitanorum. Членовете на съвета са наричани с думата βουλευτής, на латински buleuta, а в декрета № 6 се говори и за σύνεδροι; в същия надпис и народното събрание е означено както с δῆμος, така и с ἐ(κ)κλησία. Свещенодействията преди заседанията са определят като τὰ ἱερά, а за внасянето на предложенията за гласуване се използват различни глаголи според това дали то е в устна (λέγειν) или писмена форма (γράφειν). Решенията се наричат с общия термин ψήφισμα, а почетните декрети за чужденци – и с името на най-голямата

привилегия, която предоставят, προξενία (№№ 5, 10); за влизане в сила на решенията се използва изразът κύριον εἶναι, както и перфектното причастие κεκυρωμένον. Във връзка с обнародването на решенията се употребява типичното за Западния Понт съчетание τελαμῶν λευκοῦ λίθου, „мраморна плоча“, ἀντίγραφον в значение на „препис от решението“, както и означението за „държавни архиви“ δημόσια γραμματοφυλάκια. Сред магистратите най-високо стоят архонтите, ἄρχοντες; за финансите отговаря икономът, οἰκονόμος; а за пазарите и снабдяването следят агораномите, ἀγορανόμοι; почетна длъжност или титла с неизвестни функции и привилегии през римската епоха е „синът на града“, υἱὸς τῆς πόλεως.

2.3.4. Места и сгради в града. Главният градски площад е означен с името ἀγορά (№ 9), от което е образувано и прилагателното име ἀγοραῖος, „свързан с агората“, „търговски“, използвано субстантивирано със значение „търговец“ (№№ 16, 17). Думата ἀγορά се подразбира и като допълнение към неизвестната от другаде лексема ξυλόπωλις, буквално „(пазар) за продажба на дървен материал“, образувана от ξύλον „дървен материал“ и πωλέω „продавам“ със суфикса за прилагателни имена от женски род -ιδ- (№ 13). Характерни за гръцкия свят сгради са работилниците (ἐργαστήρια), чиито втори етажи (ὑπερῶα) се отдават под наем. С думата ἐστία се означава свещеното градско огнище като място, където пребивават и се хранят главните градски магистрати (№ 1). Храмовете и светилищата са наричани или със специални имена, производни на името на божеството, като Μητρῶον, или с описателни изрази като τὸ ἱερόν τῶν Σαμοθράκων или templum Matris deum; от имената на божествата се образуват и имената на празниците им като Μητρῶια и Διονύσια. Многобройни понятия отразяват части от храма или характерни за интериора предмети – колонада, στοά (№ 14), места за даровете, donaria (№№ 51, 62), пристройка към храм, προνάειν = προνάϊον (№ 20), релефи или статуи, τυπία, трон, θρόνος, едикули, ναῖσκια (всички в № 14), сребърна статуя, simulacrum argenteum (№№ 51, 62).

2.3.5. Жречески длъжности, религиозни колегии и други общности. Това е най-голямата и разнообразна лексикална група в надписите от Дионисопол. Покрай стандартните понятия като ἱερεὺς „жрец“, ἀρχιερεὺς „първожрец на императорския култ“, Ποντάρχης „главен жрец на Понтийския койнон“, μύστης „участник в мистерии“, ὑμνωδός „певец на химни (в чест на императорския култ)“, ἀγωνοθέτης „организатор на състезания“ в Дионисопол се срещат и множество лексеми с по-редки употреби като πατήρ „ръководител на религиозна колегия“, θεοφόρος „носител на изображение на божеството“, κισσοφόρισα „увенчана с бръшлян“ (ἄπαξ εἰρημένον), ἱερονόμος

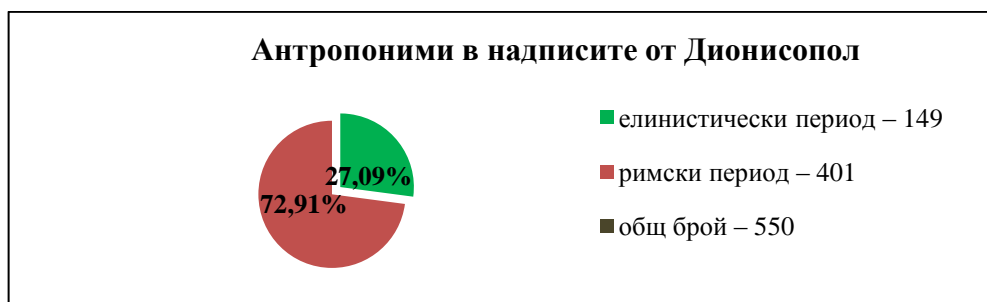
„ръководител на религиозна общност на малоазийци“, ἱερόδουλος „свещенослужител“, ζακορεύουσα „уредничка на храм“, ἀφέτη „робиня, освободена чрез посвещаване в храм“. Специфична е групата на наименования на членове на религиозни общества, повечето от които познати единствено от надписите на Дионисопол: Βακχιαστής „член на Дионисово култово общество“ (със само още три примера в античния свят, във формата Βακχιαστής), Ἀθηνεαστής „член на култово общество, почитащо Атина“ (ἄλλαξ εἰρημένον), νεομηνιαστής „член на култово общество, празнуващо на първия ден от месеца“, Ἄττις / Ἄττιαστής „член на култово общество, почитащо Атис“ (ἄλλαξ εἰρημένα). Като названия за общности се употребяват понятията σπείρα „култово сдружение на малоазийци“, σύνοδος „общество“ (за спортен клуб, σ. ξυστική), σύστημα „общност, съсловие“ (за общността на младежите, τὸ τῶν νέων σύστημα).

2.4. Употреба на латинския език в надписите от Дионисопол. Първите документирани контакти на Дионисопол с римляните са още през първата половина на I в. пр. Хр., но за по-засилено римско присъствие и влияние може да се говори едва към края на века и особено след началото на I в. сл. Хр. Броят на латинските надписи от града е само шест, като два от тях е поставил провинциален управител, действащ от името на императора (№№ 51, 62), три са надгробни, като единият е свързан със семейство на ветеран (№ 76), а другите два (от които единият вероятно също за войник или ветеран) са фрагменти (№№ 75, 77), и последният е посветителен, също фрагментиран (№ 61). Римското влияние върху ономастиката е слабо – сред 550 лични имена само 66 са с латински произход, като повечето от тях са поставени в гръцкия ономастичен модел (име и патроним). Влиянието на латинския върху езика на гръцките надписи от Дионисопол се ограничава до 14 понятия, свързани с войската или римската администрация. Най-голямата група образуват гръцките съответствия на имената от римската императорска титулатура; четири думи са преводи на названия на административни длъжности; а останалите са свързани с войската. Само в два случая се използва латинската дума, във всички останали латинските термини са преведени на гръцки. Понятията са αὐτοκράτωρ = imperator (№№ 9, 20, 31, 32, 59, E6), δημοσιώνης = publicanus (№ 12), Καῖσαρ = Caesar (№ 15), Εὐτυχής = Felix (№ 31), Εὐσεβής = Pius (№№ 31, 32, E6), Ἀνίκητος = Invictus (№ E6), Σεβαστός = Augustus (№№ 15, 17, 32, E6), Θεός = Divus за обожествен покоен император (№ 18), πρεσβευτής καὶ ἀντιστράτηγος = legatus pro praetore (№ 15), ὑπατικός = consularis (№ 59), γενναιοτάτη = fortissima като епитет на легион (№ E6), λεγεών = legio (№ 59, E6) и βενεφικιάριος = beneficiarius (№ 59).

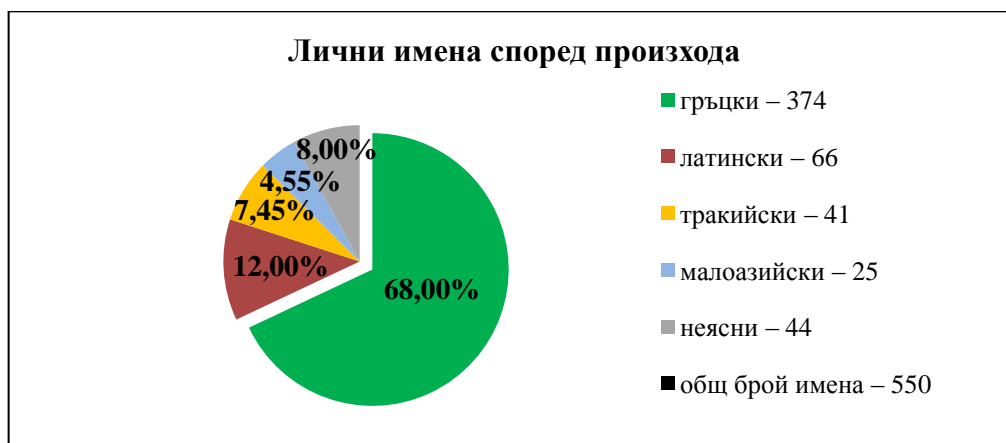
ТРЕТА ЧАСТ: СОБСТВЕНИТЕ ИМЕНА В НАДПИСИТЕ

3.1. Антропоними. Общият брой жители на Дионисопол, документирани с лични имена в надписите, е 516, а броят на самите имена е 550; около 20 имена на магистрати са засвидетелствани върху монети на Дионисопол от елинистическия период, но обикновено са изписани съкратено и възстановката им често е несигурна. В надписите от Дионисопол са споменати и 31 имена на чужденци, които са пребивавали в града или са свързани по някакъв друг начин с него.

От 550-те лични имена, носени от жители на Дионисопол, 401 или близо три четвърти принадлежат на римския период, а 149 спадат към елинистическия период.

Документирани са 247 различни имена, от които 142 са с гръцки произход (+ 15, срещащи се сред имената на чужденци), 49 – с латински (+ 6 на чужденци), 30 – с тракийски (+ 10 на чужденци), 4 – с малоазийски, а останалите са неясни (определянето на произхода на имената е според техния корен). Ако отчитаме всеки отделен пример за дадено име, ще получим следното съотношение за имената според произхода: 68 % са гръцки, 12 % са латински, около 7,5 % са тракийски, около 4,5 % са малоазийски и останалите са неясни. Доколкото в надписите от елинистическата епоха почти всички имена са с гръцки произход, то за римския период процентът на гръцките имена е по-малък, около 58 %, а този на останалите съответно нараства.

3.1.1. Ономастичен модел през еллинистическата и римската епоха. През целия период, за който са налични епиграфски паметници, в Дионисопол е предпочитан гръцкият ономастичен модел с лично име, следвано от патроним в генитив. Двете имена по правило не се членуват, освен когато и личното име е в генитив; тогава след личното име може да бъде добавен съгласуван с него определителен член, за да се подчертае функцията на второто име (патронима) като определение към първото (напр. $\gamma\upsilon\eta$ Μητροδώρου τοῦ Ἀνδρικίωνος, „съпруга на Метродор, сина на Андрикион“, или единственият пример на име с патроним и папоним $\text{Ἀ}\rho(\acute{\eta}\lambda\iota\omicron\varsigma) \text{Ἡρακλείδης Διονυσίου τοῦ Μηνοδότου}$ „Аврелий Хераклид, син на Дионисий, сина на Менодот“). В случаите, когато патронимът е еднакъв с личното име, той може да не бъде изписван, а да се означава с поставено след името число 2 (β'), равностойно на $\nu\acute{\epsilon}\omicron\varsigma/\nu\epsilon\acute{\omega}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ „млад(ш)и“ (напр. $\text{Ἀ}\rho. \text{Πρόκλου } \beta'$, „Аврелий Прокъл Младши“, т.е. син на Прокъл). Жените са представени или с патроним, или с името на съпруга си (също в генитив), като за пояснение може да се добави $\theta\upsilon\gamma\acute{\alpha}\tau\eta\rho$ или $\gamma\upsilon\eta$.

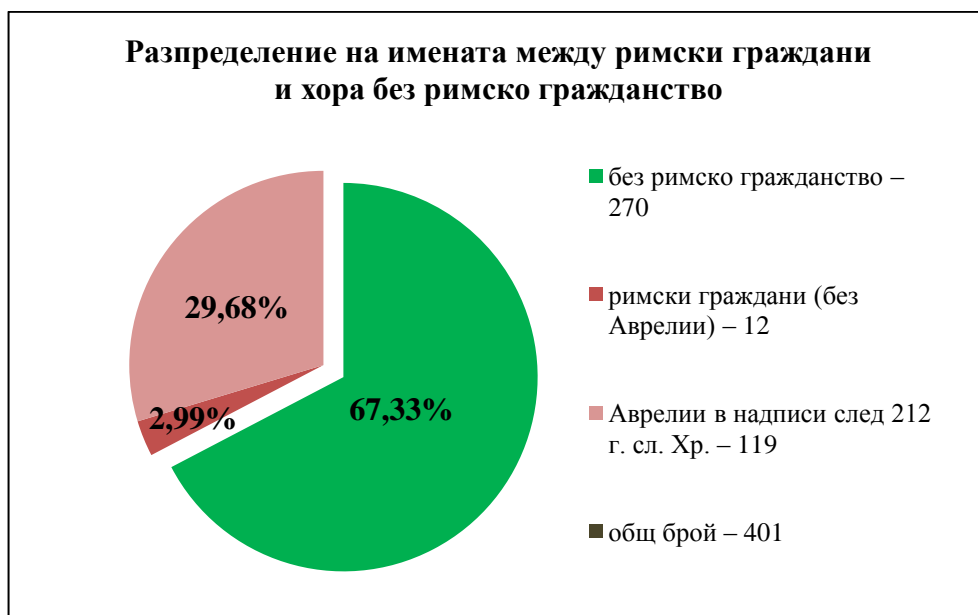
По отношение на избора на име би могло да се предположи обичайното редуване на имената през поколение, но примерите са малко поради оскъдния брой семейства с членове, документирани за повече от две поколения. Например в № 74 внукът Артемидор носи името на дядо си по майчина линия Артемидор, но в № 29 синът на (Аврелий) Питокъл, син на Атас, е с името (Аврелий) Теомнест, а (Аврелий) Хераклид е син на Дионисий и внук на Менодот; друг Менодот, в еллинистическия надпис № 70, е син на Скитес и внук на Дионисий. По-ясни са случаите, в които детето носи името на свой родител (както при случаите с числото β' вместо патроним), негов вариант или подобно име: например в № 28 Атанеон, син на Атанеон; в № 42 Аполоний, син на Аполоний (и внук на Демофонт); в № 39 Агатион, син на Агатон; в № 29 Силян, син на Силен (с редуване на едно и също име в дорийски и йонийско-атически облик).

Отклонения от гръцкия ономастичен модел виждаме при два типа случаи, когато патронимът е заменен с етникон или с определение за професия, вероятно защото чрез съответния втори елемент носителите на имената биха били по-лесно разпознаваеми, отколкото чрез патроним: $\text{Ἐρμάφιλος Κυζικηνός}$ (№ 67), $\text{Δημοσθένης Νεικομηδεύς}$ (№ 52), Ἐρμῆς αὐλητῆς (№№ 29, 30). При чужденците, пребиваващи в града, е нормално етниконът да се добавя след името и патронима, например $\text{Ἀριστομένης Διονυσίου Ὀδησίτης}$ (№ 2), $\text{Πολύξενος Μελσέωνος Μεσημβριανός}$ (№№ 5, 6), $\text{Ἀνάξανδρος Ἥγησιάνακτος Μηθυμναῖος}$ (№ 35), $\text{Ζήνων Ζήνωνος Τύριος}$ (№ 46).

Единично име е използвано при единственото сигурно споменаване на човек с робски статус, освободената робиня Зукегескос (№ 14), като надписът представлява и документ за освобождаването ѝ и съобщава имената на бившия ѝ господар.

При римския ономастичен модел, характерен за римските граждани, мъжете носят три имена (т. нар. *tria nomina Romana*) – преномен, номен (родово име) и когномен (прозвище); при жените са само две, номен и когномен, липсва преномен. В надписите от Дионисопол най-ранният пример за отразяване на римския ономастичен модел е в декрета за Акорнион (№ 9) при споменаването на двамата римски военачалници. Името на Гай Антоний е частично запазено, но при това на Гней Помпей виждаме типичната римска ономастична формула с преномен, номен и филиация (преномен на бащата в генитив, последван от думата „син“), към които са добавени и длъжността и етникон: Γναῖον Πομπηίου Γναίου υἱὸν αὐτοκράτορα Ῥωμαίων (= *Gnaeum Pompeium Gnaei filium imperatorem Romanum*).

През императорската епоха стандартното означение на римските граждани е с три имена, но преноменът започва да се пише все по-рядко след средата на II в. сл. Хр., особено след 212 г. сл. Хр., когато всички свободни жители на империята получават римско гражданство и императорския преномен и номен Марк Аврелий, и наличието на три римски имена вече не е привилегия само на малцина граждани. Поради това примерите за изписване на преномен в надписите от Дионисопол са малобройни; в целия корпус има само един пример, вероятно не по-късен от средата на II в. сл. Хр., с пълно изписване на три римски имена (№ 57): Λούκιος Οὐαλέριος Οὐίκτωρ. В латински преноменът традиционно се съкращава до една или няколко букви, който модел е зает и

в по-късните гръцки надписи: Γ(άϊος) Ἰούλιος Ἀλέξανδρος (№ 29); Μ(ἄρκος) Πομπήϊος Λούκιος (№ 59); и няколко примера за преномен и номен Μ(ἄρκος) Αὐρ(ήλιος) в надписи след 212 г. сл. Хр. (№№ 16, 18, 23, 24, 30, 31). Във всички останали надписи от времето след 212 г. номенът Аврелий е без преномен, като е показателен примерът с № 23, където преноменът присъства само при първото име в текста, Μ. Αὐρ(ηλίου) Ἀντιπάτρου Παλα, докато всички останали са представени само с номена Аврелий. Римските граждани в Дионисопол, които не са Аврелии, са малобройни. Освен вече споменатите примери с номен Юлий, Помпей и Валерий, в № 76 има двама Валерии и една Клавдия (ветеранът Val. Silvanus, съпругата му Cl. Secun(da) и Val. Hercu(lanus), техен син); в посвещението № 60 – Ἰούλιος Κρήσκης; в ефебския списък № 23 – Φλάουιος Ἀντίπατρος; а в ефебския списък № 22 – две лица, при които не е ясно дали са с имена на римски граждани или са именувани по гръцкия модел с име и патроним – Οὐλλπιος Θ[- - -] и Ἰούλιος Διογέ[νης/-νους]. Формалната употреба на родовото име Аврелий след 212 г. сл. Хр. проличава много добре в надписи като № 29, където едни и същи лица са споменати без номен в началната част, а по-надолу – със съкратеното Αὐρ.; или в № 30, където имената Марк Аврелий са поставени само при първото споменато лице като съкращение Μ. Αὐ[ρ]ή., а всички останали са само с име и патроним. Също така, при всички Аврелии в гръцките надписи е следван и старият модел с патроним след когномена, т.е. номенът Аврелий (по правило съкратен) е механично добавен към група от име и патроним според гръцкия ономастичен модел. Патроним липсва единствено в няколко случая на римски граждани с родово име, различно от Аврелий, които вероятно принадлежат на фамилии с по-рано получено гражданство и може би свързани с войската. Това показва, че римският ономастичен модел не успява да се наложи в Дионисопол дори след всеобщото даване на гражданство с едикта на Каракала. В някои случаи личи и очевидно неразбиране на римския модел с преномен, номен и когномен, например при абсурдните от гледна точка на римската ономастика имена Αὐρήλιος Κλαύδιος Γερμανοῦ (№ 23) или Αὐρ(ήλιος) Κλαύδιος Ἰουλίου (№ 29) с номени, използвани и като номен, и като когномен, а във втория случай – и като патроним; или дори Аврелий Аврелий (№ 32) – очевидно човек, който преди едикта на Каракала е носил единичното име Аврелий.

3.1.2. Гръцки лични имена. Срещашите се в надписите лични имена с гръцки произход са разгледани според съставящите ги елементи. По-подробно са анализирани антропонимите, произлезли от имена на богове, които са най-многобройни и най-разнообразни като словообразуване, като е направен преглед на всички носители на

дадено име. За имената, произлизащи от съществителни или прилагателни имена с определена структура, не се прави подробен анализ на личното име, а се дава само препратка към съответното съществително или прилагателно. Като цяло имената следват обичайните за гръцкия свят модели; трябва да се обърне внимание на честата употреба на суфикса -ίων, с който са образувани редки или дори неизвестни от другаде лични имена, например Ἀνθρωπίων (познато от Дионисопол, Истрия и Одесос) или засвидетелстваните само в Дионисопол Ἀνδρικήων и Ἡρακλειδίων; суфиксът се използва и за имена с негръцки произход като Σουπερίων (от латинското Super/Superus), също неизвестно от другаде. За да се избегне излишно увеличаване на тази част от труда, при представянето на структурата и хронологията на имената е използвана система от съкратени означения.

Най-разпространени са теофорните имена, които отчасти разкриват и почитаните в Дионисопол култове. Най-многобройни са имената, свързани с епонима на града Дионис и божествата от неговия кръг (Силен, Сатир). Употребата на теоними като антропоними е рядка (Ἑρμῆς, Σιληνός); най-често антропонимите са образувани със суфиксите -ιος и -ίων (Ἀθηναίος, Αθηναίων, Ἡραίων, Δῖος, Δίων, Διονύσιος, Ἑστιαῖος, Ἡφαιστίων, Σατυρίων), също -ίδης и -άδης (Διοσκο(υ)ρίδης, Ἀσκληπιάδης, Ἡρακλείδης), понякога и в съчетание (Ἡρακλειδίων). Немалко са и двусъставните имена, предимно с втори елемент -δωρος: Ἀθηνόδωρος, Ἀρτεμίδωρος, Διόδωρος, Διονυσόδωρος, Ἑρμόδωρος, Ἡφαιστόδωρος Θεόδωρος, Ἰσιδωριανός, Μηνόδωρος, Μητρόδωρος. Други втори елементи са -γένης – в Διογένης, Θεογένης/Θεαγένης; -φίλος – в Ἑρμάφιλος; ἵπλος – в Ἑρμιπλος; ξένος – в Ἡρόξενος; и отглаголни прилагателни като -μνηστος (Θεόμνηστος); -δοτος (Μηνόδοτος); -κλειτος (Ἡράκλειτος). Като елементи при образуване на антропоними са представени боговете Дионис, Зевс, Диоскури, Хера, Херакъл, Атина, Хестия, Хермес, Аполон, Асклепий, Деметра, Хефест, Майката на боговете, Артемида, Посейдон, Мен, Серапис и Изида, както и понятието θεός. Имена са образувани и от божествени епитети като Ὀλύμπιος или Πύθιος, както и от имена на герои и други митологични персонажи или празници (Еол, Тоант, Музей; Нумений).

За няколко имена би могло да се предположи, че са исторически, главно свързани с Александър Македонски и обкръжението му (Александър, Антиох, Антипатър, Лизимах).

От етнически или географски имена са образувани антропоними като Ἀσιανός, Ἑλληγ, Μακεδών и Σκύθης.

Няколко антропонима са свързани с понятия за човек, роднинство и възраст: Ἀνδρῶν, Ἀνδρικήων, Ἀνθρωπίων, Διδυμᾶς, Γέρων, Μίκηη.

Антропоними, образувани от имена на животни или растения, са Μοσχίων, Μῦς, Λύκων и рядкото Ἄκωνίον (от името на тръна ἄκωνα).

Единственото лично име, свързано с морето и мореплаването, е Ψίφαρος, което е ἄπαιξις εἰρημένον за целия античен свят, от рядкото съществително име ψίφαρος, вариант на σίφαρος „корабно платно“.

Редица имена могат да се свържат с обществена позиция, професия, политическа или военна дейност. Голяма част от тях са двусъставни, с елементи изведени от понятия, свързани с живота на полиса в мирно и военно време и добродетелите на гражданите, като δῆμος (Δημόφιλος, Δημοφῶν, Δημοχάρης, Δημοσθένης), κράτος (Αὐτοκράτης, Καλλικράτης, Μενεκράτης и т.н.), κλέος (Εὐκλής), κρέων (Μεγακρέων, Μενεκρέων), νίκη (Νικίας, Νίκων, Νικηφόρος), τιμή (Τίμων), κάλλος, ξένος, ἵππος и пр. В някои от тези двусъставни антропоними като първи елемент се появяват прилагателните имена ἀγαθός/ἄριστος и εὖς (Ἀγαθήνωρ, Ἀριστομένης, Εὐνομος, Εὐτύχης).

Сходни с предишната група са антропонимите, означаващи качества, с описателен или пожелателен характер, и образувани най-често от прилагателни имена. В някои случаи като антропоними се използват самите прилагателни имена, с отмятане на ударението напред, а други са суфиксални образувания. Голяма група антропоними са със значение „сладък, мил, желан, радостен“ и могат да се тълкуват като пожелателни, но и като давани на дългоочаквана рожба (напр. Γλυκέρα, Γλύκων, Ἠδύλος, Φίλων, Ἐράτων). Като пожелателни могат да се интерпретират имена като Κέρδων (от κέρδος „печалба“), Ἀλήμων („невредим“), Ὑγιαίνων („здрав“) и т. н.

3.1.3. Латински лични имена. Тези имена вече бяха частично разгледани във връзка с употребата на римския ономастичен модел в надписите от Дионисопол. Интересни са някои особености при предаването им, свързани със специфични за латинския език фонеме, които нямат точни съответствия в гръцки и съответно не могат да се предадат напълно адекватно с гръцката азбука. На първо място това е латинското консонантно [ɥ], което в латински се изписва с една и съща буква с вокала, <V>, а на гръцки първоначално (преди II в. сл. Хр.) се предава чрез диграфа <OY>, а към края на I в. и особено през II-III в. сл. Хр. и чрез буквата <B>, както заради започналия процес на спирантизация на гръцкото [b] > [β] > [v], така и заради промяната на латинското [ɥ] > [v]. Понякога двата варианта могат да се видят и в един и същи паметник, например Φλάουιος = Flavius, Οὐαλέριος = Valerius, Οὐίκτωρ = Victor, но и Βιάτωρ = Viator, Βίκτωρ

= Victor и Βαλεριανός = Valerianus (№ 23). Затруднения понякога създава и латинското консонантно [i], особено в интервокална позиция във вътрешността на думата, което в гръцки може да доведе до съчетаването му с предходния вокал в дифтонг с втори елемент -i-. Друга трудност е предаването на беззвучния лабиовелар [k^w], означаван в латински с диграфа <QV>, който на гръцки може да се предаде приблизително с комбинациите <KO>, <KOY> или <KY>. При съчетаване на лабиовелара с [a] или [o] в гръцки може да се използва и опростено изписване, както добре личи от двата примера в № 29 Κοῦάρτος и Κορτιανός, съответстващи на латинските Quartus и Quartianus. Дългите вокали [o:], [e:] и [i:] в латинските лични имена се предават коректно с <Ω>, <Η> и <ΕΙ>, което е още един аргумент за по-късното настъпване на изохронията, а при [e:] ~ <Η> и за запазването на произношението на Η като е-звук.

В морфологично отношение латинските имена, които са от склонитбени типове без точни съответствия в гръцки или съдържат недопустими в гръцки съчетания на консонанти, се подвеждат по някой от съществуващите гръцки склонитбени типове, например Μερκουριάλης (I склонение) за Mercurialis или Κρήσκης за Crescens.

Наборът от имена с латински произход в надписите от Дионисопол е ограничен и повечето от тях са често срещани. От императорските имена са засвидетелствани номените Юлий, Клавдий, Флавий, Кокцей, Улпий и Аврелий и преномените Гай и Марк. Няколко примера има и за обичайния за войниците номен Валерий; с военните среди могат да бъдат свързани и когномени като Валериан, Виктор и Фирм, а може би и Максим, Клемент и Кресцент. Няколко когномена са свързани с имена на божества – Меркурий, Меркуриал, Силван и Херкулан. Въпреки малкия брой имена с латински произход, едва 38, две от тях са неизвестни от другаде суфиксални образувания – Αὐδάσιανός = Audasianus, от редкия номен Audasius (с вероятен илирийски или келтски произход), разширен с латинския суфикс -ianus; и Σουπερίων, от когномена Super(us), разширен с гръцкия суфикс -ίων.

3.1.4. Тракийски лични имена. Броят на сигурно тракийските антропоними в разглеждания корпус е твърде малък, едва 19, като повечето са известни само от Дионисопол или съседните градове. Тракийски имена започват да се появяват в надписите сравнително късно – най-напред, в края на I в. пр. Хр. – началото на I в. сл. Хр., като имена на тракийски владетели и стратежи, а първите жители на града с тракийски имена са документирани едва в края на I – началото на II в. сл. Хр., като посветената в храма на Понтийската Майка робиня Зукегескос (№ 14). През втората половина на II и особено през III в. сл. Хр. вече виждаме повече лица с тракийски

имена, включително сред заемащите най-високи длъжности граждани, което е свидетелство за успешната интеграция на тракийското население в гръцкия полис. Представените имена са Αυλουζανίς; Βακῆς (със сигурни примери само в Дионисопол); Γουρθίθις (само с още един пример от Абритус); Δαλετραλίς/Δαλητραλίς; Διζδών (единствен пример, но може би вариант на Διζ(ζ)ών); Δρειβαλος (с още няколко примера от североизточна Долна Мизия); Ζουκεγεσκος (женско име; единствен пример); Ζουκῆ (само още един пример от Калатис); Ζουκῆς (единствен пример); Θαῆς (неизвестно извън Дионисопол); Θιαῆς (единствен пример, вероятно вариант на Θαῆς); Θειλῆς (неизвестно извън Дионисопол); Λεστορμη (единствен пример); Μαμασίσις (единствен пример); Πιατραλίς (единствен пример); Ρουλίς/Ρωλής; Σουσαῖς; Τασίλων (единствен пример); Τιουθίος (единствен пример, но вероятно вариант на Θιουθίος, също с единствен пример).

3.1.5. Малоазийски лични имена. Само две имена (със съответните варианти), засвидетелствани в надписи от II-III в. сл. Хр., могат да бъдат определени като сигурно малоазийски: Ἄλφρο(υ)ς / Ἄλφρία и Παλλο(υ)ς / Παλας.

3.1.6. Лични имена с неясен произход. Няколко имена могат да бъдат приписани на различни езици, а други остават неясни и неопределени. Ἀκρόσαλος е може би скитско, тъй като така се нарича един от скитските царе, секли монети в района на Дионисопол (на монетите името е съкратено изписано Ἀκρο- или Ἀκροσα-). Ἄττας, което се среща и в твърде ранни надписи, вероятно е гръцко, въпреки че примери за него има и в Мала Азия. Δαδας е типично Lallname, срещащо се на различни места, но много често в Западното и Северното Черноморие, и би могло да е както тракийско, така и малоазийско. Ηλ(ε)ίς обикновено се приема за малоазийско, но най-многобройните примери за него са от Западния и Северния Понт; би могло да е и синкопирана форма на Ἥλιος (също разпространено в западно- и северопонтийските градове), но генитивът Ηλεί по-скоро насочва към негръцко име. Θεας вероятно е гръцкото митологично име Θεάς (с обичаен генитив Θεάντος), а не местен антропоним, въпреки формата за генитив Θεα и малоазийското име Παλλους на сина на неговия носител. Κουρηῖς понякога се определя като тракийско, но изглежда напълно възможно да е и с гръцки произход (от κοῦρος); засвидетелстваните в надписите от Дионисопол падежни форми допускат това да е хипокористично име на -ῆς (номинатив Κουρής, генитив Κουρή, акузатив Κουρήν).

3.2. Топоними. Тъй като повечето топоними са разгледани в коментарите към надписите в първата част на труда, в този раздел е обърнато внимание само на двете

имена на града Дионисопол и Круни; на топонима Роколе, който помага да бъдат коригирани два литературни текста, и на една мнима тракийска глоса.

3.2.1. Имената на града. От имената на града в надписите се предпочита Дионисопол, винаги чрез етникона Διονυσοπολίται, употребен самостоятелно или в генитив като определение към съществителното πόλις или към името на двата главни заседателни органа, βουλή καὶ δῆμος, в надписи, датиращи от IV в. пр. Хр. до III в. сл. Хр. (№№ 1, 2, 10, 12, 15, 45, 59, E1, E2, E4, E5, E6). В един надпис от Мала Азия името е уточнено с добавката Εὐ[ωνύμου] Πόντου (№ E4), тъй като във Фригия е съществувал друг Дионисопол. Единствено в надписа от Васада, заради поетичния му характер, е използвано по-старото име на града Κρουνοί (№ E3). В монетите се използва само името Дионисопол – в предримския период винаги съкратено – Διο(νυσοπολ---), Διονυσο(πολ---), и едва от I в. сл. Хр. изписвано изцяло или слабо съкратено, като почти винаги се използва етниконът в генитив множествено число (Διονυσοπολ(ε)ιῶν). Направеният пълен преглед на литературните извори за града (представени в оригинал и в български превод) показва, че и в тях Διονυσόπολις е обичайно, а ако се появяват и други имена, те почти винаги са посочени в допълнение на Дионисопол като основно име. Най-ранният литературен текст, споменаващ Дионисопол, е съставеният вероятно през втората половина на II в. пр. Хр. периплус на Псевдо-Скимнос (ст. 751-757), който съобщава за Круни като по-старо име на Дионисопол. Употребата на Дионисопол в надписа от първата половина на IV в. пр. Хр. № 1 показва, че промяната на името трябва да е станала по-рано, с което се оборва често срещаното твърдение, че името е променено едва в началото на елинистическата епоха. Страбон, чиято „География“ е съставена по времето на император Август, е единственият автор, който не споменава Дионисопол, а само Круни, при това в ръкописите името е в изопачената форма Κρούλοῖ вместо Κρου<v>οί, очевидно получена по времето, когато текстът е бил преписван с маюскулно писмо, защото само така би могло да се обясни изменението N~ΛΙ. По-различна версия за отношението между Дионисопол и Круни представя Помпоний Мела в своята съставена около 43-44 г. сл. Хр. „Хорография“: Ступос е дадено като име на пристанище, а градът е Дионисопол. Изхождайки от това единствено сведение, в което Дионисопол и Крунос/Круни не са отъждествени, някои учени търсят Круни на различно място от отъждествявания с Дионисопол Балчик, най-често поставяйки го при Екрене/Кранево заради звуковото сходство в имената. Но доколкото Помпоний Мела не споменава Крунос като град, е възможно Круни да е било име на местността, в която се е намирало пристанището и най-ранното селище, и

след преименуването на Дионисопол да се е запазило само като традиционно име за пристанището (и поетично име за целия град). Сведението в „Естествена История“ на Плиний Стари, завършена около 77 г. сл. Хр., съобщава за Круни като по-старо име на Дионисопол. Авторите от II в. сл. Хр. вече употребяват само името Дионисопол. То е и единственото в римските итинерарии като датирания най-общо към III в. сл. Хр. Пътеводител на император Антонин; Пойтингеровата карта (в която в морето при Дионисопол и Бизоне е означено и неизвестно от други източници пристанище port(us) Callire); Равенската космография (съставена през VIII в. въз основа на по-стари източници, най-вероятно итинерарии или карти). През Късната античност Дионисопол се споменава като един от трите важни града в провинция Скития (Амиан Марцелин; „Синекдем“ на Хиерокъл); той е включен сред тези градове и в два средновековни текста (Епископски списък № 3 и „За темите“ на Константин Багренородни), които обаче не отразяват съвременна ситуация, а преповтарят информация от късноантични източници. В създадения през VI в. речник на етнонимите на Стефан Византийски, достигнал до нас само в силно съкратен вариант, отново е споменато и името Круни като по-старо название на Дионисопол, с цитиране на Псевдо-Скимнос. Съставеният вероятно през втората половина на VI в. сл. Хр. анонимен Периплус на Евксинския Понт съчетава информацията от няколко по-ранни източника, включително откъса от Псевдо-Скимнос, като представя и още едно, неизвестно от другаде име на града, *Ματιόπολις*. Името Матиопол, което вероятно не възхожда към текста на Псевдо-Скимнос, най-често се приема за погрешна интерполация; изказаното напоследък мнение, че то е късноантично име на града от VI в., противоречи на логиката на текста, който го поставя хронологически между Круни и Дионисопол, а обяснението с прилагателното име *μάταιος* в смисъл на „пуст, изоставен град“, е недопустимо, тъй като няма примери за употреба на това прилагателно като „пуст“ или „изоставен“ за пространство или повърхност; при това в морален и религиозен аспект значението на *μάταιος* е твърде негативно и използването му за име на град в християнския период би било неуместно. Най-късното споменаване на Дионисопол е във връзка със земетресение и цунами, поразило Черноморското крайбрежие през 544/545 г. сл. Хр., у Теофан Изповедник (по-късно възпроизведено и в хрониката на Кедрин). Липсват сведения за Дионисопол под това име, отнасящи се към по-късна дата от 544/545 г., като изключим вече споменатите анахронични възпроизвеждания на по-стари данни в епископския списък и у Константин Багренородни.

В два латински източника се появява и своеобразен „превод“ на името на града или по-скоро замяна на името на епонима му Διόνυσος с по-обичайното за латинския език Bacchus. Първият случай е описанието на Овидий за пътя му по западнопонтийския бряг към мястото на изгнанието му в Томи, където градът е представен като крепост, наречена на името на Бакхус; а вторият е изработената през XIII в. (но въз основа на много по-ранни източници) карта от Ебсторф, където Bachis c(ivitas) е представен като най-северният в редица от три крайбрежни града, включващи още Obfesus (= Odesus) c(ivitas) и Mesamber.

3.2.2. Топонимът Роколе. Споменатият в надпис № 13 топоним Ῥοκώλη присъства в изопачена форма в текстовете на Плиний Стари и Стефан Византийски – в изданията на Плиний като Rhosobae (разночетения: rōsob(a)e, r̄hoscobae, borcob(a)e, brocob(a)e, boccobe, hocobe), а у Стефан Византийски като Ῥακώλη, като и двата текста споменават и войната между пигмеите и жеравите, т.е. вероятно възхождат към общ първоизточник. Надписът от Дионисопол показва недвусмислено, че правилното четене на името в тези два текста трябва да бъде Rhosole, съответно Ῥοκώλη. В текста на Плиний грешката вероятно се е появила не по-рано от IV в. сл. Хр., когато буквите L и B получават сходни форми. При Стефан Византийски по-добрите ръкописи дават форма Ῥοκώλη, но издателите са предпочели варианта от по-лошите ръкописи Ῥακώλη, може би заради възможността той да бъде обяснен чрез гръцки език. Всъщност грешката в двата текста е могла да бъде поправена още в първите печатни издания, тъй като още през 1492 г. италианският хуманист Ермолао Барбаро се досеща за идентичността на двата топонима; неговото предложение обаче е било възприето само в няколко издания на текста на Плиний от края на XV и началото на XVI в., след което е напълно забравено. След откриването на надписа от Дионисопол и изясняването на топонима двата пасажа могат да бъдат възстановени така:

Plin. NH 4.44: nunc habet Dionysopolim, Crunon antea dictam; adluit Zyras amnis. totum eum tractum Scythae Aroteres cognominati tenere. eorum oppida Aphrodisias, Libistos, Zygere, **Rhosole**, Eumenia, Parthenopolis, Gerania, ubi Pygmaeorum gens fuisse proditur; Catizos barbari vocabant, creduntque a gruibus fugatos.

„Сега там е Дионисопол, по-рано наричан Крунос; покрай него тече река Зирас. Цялата тази област заемали скитите, наречени ἀροτήρες („орачи“, т.е. уседнали). Техни градове били Афродизия, Либист, Зигере, Роколе, Евмения, Партенопол и Герания, където според преданието било племето на пигмеите; варварите ги наричали „Catizi“ и вярват, че са били прогонени от жеравите.“

St. Byz. s.v.: Κάπτουζα· πόλις Θράκης, ἐν ἣ κατῴκουν οἱ Πυγμαῖοι. οἱ οἰκῆτορες Κάπτουζοι. ὅθεν δὲ τὰς γεράνους ὀρμᾶν, τὸ χωρίον **Ῥοκόλην** προσαγορεύεσθαι. ὑπὸ δὲ Καρῶν Τουσσύλοι ἐκαλοῦντο.

„Катуза: град в Тракия, където живеели пигмеите. Местните жители се наричат катузи. Оттам тръгват жеравите, а мястото се нарича Роколе/Раколе. А от карийците (пигмеите) били наричани тусили.“

3.2.3. Мнимата глоса Δάβα· πόλις. При проучванията, свързани с формата *Αργέδαβον* в почетния декрет **№ 9**, установих, че привежданото като тракийска глоса *δάβα· πόλις* е резултат от недоразумение и погрешно четене на една от лемите в речника на (Псевдо-)Зонара. Въпреки че тази мнима глоса не е пряко свързана с надписите от Дионисопол, тя е разгледана тук, за да се избегнат бъдещи грешки. Проверката на достъпните ръкописи на речника на Зонара показва, че глосата, която според изданието на речника на Зонара на Тилтман от 1808 г. гласи *Δάβα· πόλις*, е предадена погрешно. Четенето *πόλις* очевидно се дължи на недоглеждане или *lapsus calami* на издателя, тъй като във всички ръкописи на това място стои „τόπος“, т.е. представената дума е топоним. А предаденото като *Δάβα* въз основа на един от ръкописите отговаря на *Δακίβυζα* (и други варианти) в останалите ръкописи, което е име на град във Витиния на брега на Мраморно море, известен и от други източници (запазил името си до наши дни в силно изменената форма *Гебзе*); *Дакибиза* присъства и в речника *Суда*, където е определена именно като топоним (δ 29): *Δακίβιζα: ὄνομα τόπου*. Следователно тази лема от речника на Йоан Зонара не би трябвало да се привежда повече в дискусиите върху тракийското/дакийското *-δαβα*.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализът на обнародвания в изследването цялостен корпус на епиграфските текстове от Дионисопол позволи за пръв път да се създаде по-обхватна и ясна картина на различни аспекти от съществуването, езика и епиграфските навици на града в продължение на седем столетия. Благодарение на привлечения нов материал и съпоставката на достатъчно текстове са изцяло възстановени неизвестните по-рано формули, характерни за официалните документи на града, като в няколко случая постигнатите резултати допринасят и за изясняване на проблеми, засягащи подобни документи от целия гръцки свят. Сравнението на надписите от елинистическата и римската епоха показва силата и устойчивостта на епиграфските навици и културните традиции в Дионисопол. Приемственост по отношение на култовете и религиозните

практики се установява и чрез надписите с религиозен характер, включително на езиково равнище чрез запазените старинни диалектни форми; богатата култова лексика, често непозната от другаде, документираща сложна система от религиозни общества, много от които специфични за града. Предпочитанието на локалните пред функционалните епитети на божествата също е свидетелство за религиозен и езиков консерватизъм. Простите и изчистени формули на надгробните надписи, характерни за класическия период, в Дионисопол се запазват почти без изменения до най-късните паметници от края на римската епоха.

От 80-те надписа от града и територията му 74 – или над 92% – са съставени на гръцки език и само 6 са на латински заради статуса на хората, които са ги поставили. Гръцките надписи от Дионисопол показват твърде правилен език, с малко отклонения от нормите, независимо от периода, на който принадлежат. Това отново е белег както за консерватизъм, така и за езиков усет, отлично образование и стремеж за поддържане на високо равнище в текстовете, представящи общността и нейните членове. В лексикално отношение без съмнение най-голям интерес представляват термините, свързани с култа и религиозните общества, някои от които са ἄλλαξ εἰρημένα. Показателно е, че в публикувания корпус от 80 надписа са установени поне 10 неизвестни от другаде лексеми като Ἀθηνεαστής, Ἀττιαστής, κισσοφόρισσα, ἐξίλασκεύομαι, ξυλόπωλις и пр., които обогатяват познанията ни не само за Дионисопол, но и въобще за гръцкия език и развитието му.

От регистрираните антропониими (общо 550, носени от 515 лица), преобладаващата част е с гръцки произход, а броят на негръцките антропониими е незначителен през елинистическия период и едва от I в. сл. Хр. насетне се появяват и тракийски, римски и малоазийски имена. Изследването на използвания от жителите на града ономастичен модел също показва устойчивостта на гръцкия модел и неспособността на латинския да се конкурира с него, дори след 212 г. сл. Хр., когато всички свободни жители на Римската империя получават римско гражданство. Редица гръцки имена като Ἀθαναίων, Ἀνθρωπίων, Ἀπήμεων, Ἀριστομένης, Ἀρτεμίδωρος, Ἄττας, Γέρων, Δημήτριος, Δημοφῶν, Διογένης, Διονύσιος, Ἑρμιππος, Ἑστιαῖος, Εὐκλέων, Ζήνων, Ἦρακλείδης, Θεόδωρος, Καλλικράτης, Μηνόδοτος, Νικίας, Πολύξενος и Σιληνός се срещат както през елинистическия, така и през римския период, понякога се повтарят дори едни и същи комбинации от лично име и патроним, което свидетелства, особено при по-редките имена, за консерватизъм и непрекъснати традиции в именуването. Най-често срещаните лични имена в Дионисопол – сред които повечето са теофорни, както е

обичайно за целия гръцки свят – са Διονύσιος (17+ примера), Σιλανός/Σιληνός (9+8), Θεόδωρος (13), Αττας, Δημήτριος, Ἡρακλείδης, Παπας (по 8), Διογένης, Ἡρακλέων (по 7), Αντίπατρος, Θεαγένης, Νουμήνιος, Οὐαλέριος (по 6), Απολλώνιος, Γλαῦκος, Δαδας, Δημοφῶν, Διονυσόδωρος, Διοσκουρίδης, Ἐστιαῖος, Ζήνων, Μητρόδωρος, Πολύξενος, Πρόκλος (по 5), Ἀθαναίων, Ἀνδρικίων, Ἀπῆμων, Γέρων, Γλύκων, Κλαύδιος, Νικίας, Ποσειδώνιος, Πυθοκλῆς, Φιλόξενος (по 4); съвсем закономерно двете най-разпространени имена, Дионисий и Силан/Силен, са свързани с култа на бога епоним на града. Прегледът на имената от гръцки произход в надписите от Дионисопол показва твърде разнородна картина: открояват се както имена, характерни за Западния Понт, включително такива, познати само от мегарските понтийски колонии, така и имена с възможен произход от Мала Азия или егейските острови. Това ономастично разнообразие може да се обясни и със засиленото движение на хора през елинистическия период и не е необходимо да отразява по-ранни особености и съответно смесено население.

* * *

ПРИНОСИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО:

- Първо цялостно събиране и публикуване на епиграфския корпус на античния Дионисопол, съобразено със съвременните научни изисквания;
- Въвеждане в научно обръщение на няколко десетки непознати до този момент текстове;
- Уточняване на текстовете на надписите чрез автопсия във всички случаи, когато това е било възможно, така че да се създаде здрава основа не само за настоящото изследване, но и за всички бъдещи проучвания;
- Предлагане на нови интерпретации или допълнително потвърждаване на съществуващи тълкувания за много от текстовете;
- Снабдяване на корпуса от текстове с подробен езиков и културноисторически коментар;
- Изследване на развитието на гръцкия език в Дионисопол за период от шест века;
- Анализ на езиковите особености, засвидетелствани в текстовете на надписите;
- Проучване на лексиката в разглеждания корпус и обогатяване на старогръцкия речник с нови лексеми;

- Опит за реконструиране на държавното устройство и обществения живот на Дионисопол въз основа на епиграфските текстове;
- Пълно изследване на документираните в надписите няколкостотин антропонима и ономастичните модели, в които са използвани;
- Възстановяване на правилното четене на свързани с Дионисопол пасажии в текстовете на двама антични автори.

* * *

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО:

- Шаранков, Н. 2010. Нови тракийски имена. – В: Славова, М., Герджикова, В., Вълчева, Др., Шаранков, Н. (ред.). *Musarum semper amator* (= *Studia classica Serdicensia* 1), София, 193-205.
- Шаранков, Н. 2013. Надписи. – В: Лазаренко, И., Мирчева, Е., Енчева, Р., Стоянова, Д., Шаранков, Н. Храмът на Понтийската Майка на боговете в Дионисополис, Варна, 47-64.
- Шаранков, Н. 2015. Нови данни за тракийските стратегии. – *Археология*, 56/1-2, 62-78.
- Sharankov, N. 2016. Notes on Greek inscriptions from Bulgaria. – In: Slavova, M., Sharankov, N. (eds.). *Monuments and texts in Antiquity and beyond. Essays for the centenary of Georgi Mihailov (1915-1991)* (= *Studia classica Serdicensia* 5), Sofia, 305-361.